

La moneda albanesa d'Alfons el Magnànim

M. CRUSAFONT I SABATER

Són ben coneguts els esforços d'Alfons IV de Catalunya, dit el Magnànim, des del seu reialme napolità per contenir l'expansió turca, tant abans com després de la presa de Constantinoble (1453).

I si abans d'aquest episodi transcendent, que destruïa definitivament l'estratègica barrera de l'Imperi Bizantí els seus esforços s'havien dirigit a formar una àmplia xarxa d'aliances, després canviaria radicalment d'orientació. En aquesta segona etapa, menys brillant d'horitzons però més efectiva de resultats, assajarà sobretot de sostenir les petites nacions que maldaven per sobreviure davant l'onada turca: grecs, serbis, albanesos.

Alfons el Magnànim era ben conscient del perill turc: immediatament al darrere d'aquests petits pobles resistents només restava la feble barrera de l'Adriàtic davant un Regne de Nàpols obtingut amb tantíssim esforç.

És evident, però, que no era només Nàpols, el regne amenaçat, i que bona part d'altres països europeus podien ésser víctimes dels nous invasors. Però no sembla que hi haguessin massa ganes de fer-se'n conscient.

La solitud d'Alfons IV el Magnànim en els seus esforços de contenció de l'embranchida turca acaba essent patètica i mostra tant la seva aguda visió com la ceguesa de la major part dels seus contemporanis. I entre aquests contemporanis s'hi comptaven també molts catalans que, interessats només pels guanys immediats, deixaven en segon terme un perill que, justament al cap de pocs anys, acabaria per destruir bona part d'aquell comerç que tant volien defensar.¹

El sentit de les actuacions polítiques d'Alfons IV el Magnànim ha tardat a és-

1. FERRAN SOLDEVILA, per exemple, recull i, de fet, subscriu les queixes dels comerciants barcelonins davant d'un monarca que «somniava en conquerir mig mon». Ferran SOLDEVILA, *Història de Catalunya*, Barcelona, 1963, p. 691. En general, els historiadors catalans han considerat utòpics i fins i tot forassenyats els projectes d'Alfons el Magnànim.

ser copsat. Els historiadors catalans hi han dedicat poca atenció, o han estat captivats per les queixes dels comerciants coetanis. Als glossadors del papat no els convenia un paladí de la lluita antiturca quan era tan evident la tebiesa de la cort pontifícia. De fet, malgrat alguns vells escrits ja aclaridors com els de Cerone,² Marinescu³ o Miret i Sans,⁴ no ha estat fins a l'arribada dels estudis de Mario de Treppo⁵ i d'Alan Ryder⁶ que hom ha pres consciència de la coherència de les actuacions d'un monarca que, sense ésser un geni, sembla haver tingut força més penetració que molts altres sobirans del seu temps.

Diferents episodis ens mostren la realitat i l'abast del perill turc, tant per a la subsistència de les sobiranes europees com per al seu desenvolupament econòmic o per a la pràctica del comerç mediterrani. Podem pensar en les freqüents urpades invasores des del segle XVI, i no pas resoltes amb un Lepant. Però potser cal parar l'atenció en un fet molt més proper al regnat d'Alfons IV. L'any 1480, regnant el seu fill Ferran I de Nàpols, els turcs s'apoderaren d'Òtranto. No fou una senzilla expedició de saqueig, com ha estat dit. Els invasors conqueriren i s'assentaren a la ciutat, i no era gens clar el futur del no massa potent regne de Nàpols enfront un poder turc que ja podia comptar amb aquest cap de pont. Òtranto fou ocupat durant un any, i per recuperar-lo, el 1481 el rei Ferran I de Nàpols hagué de comptar amb l'ajut de les tropes que li va trametre Ferran el Catòlic, una prova més del caràcter relatiu de la independència del regne napolità respecte al conjunt de la corona catalanoaragonesa.⁷

En el context de les ajudes del rei Alfons al cabdill albanès Jordi Castriota, dit *Skanderbeg*, es produí una encunyació monetària a nom del rei català a la ciutat de Croia, l'actual Krujë. Som al 1454, és a dir, un any després de la caiguda de Constantinoble i en l'etapa d'ajut als cabdills que podien defensar una «marca» protectora per a Alfons. El sobirà albanès rebia diferents garanties, entre elles un castell a Nàpols on habitar amb la seva cort en cas de desfeta, i es posava sota la sobirania d'Alfons a canvi d'ajut militar. Aquest fou efectiu: consten diferents

2. CERONE, «La política orientale di Alfonso d'Aragona», *Archivio Stórico per le provincie napoletane*, 1902. Cerone raona algunes de les actuacions d'Alfons el Magnànim. Així, els seus contactes amb el sobirà d'Etiòpia, cristià, pretenien crear un focus de conflicte per al soldà d'Egipte, possible aliat dels turcs.

3. Aquest autor ha dedicat diferents estudis a Alfons el Magnànim. Per al tema tractat aquí és particularment interessant C. MARINESCU, «Alphonse V, roi d'Aragon et de Naples et l'Albanie de Scanderberg», *Mélanges de l'École Roumaine en France*, 1923.

4. J. MIRET I SANS féu un ampli comentari, amb afegit de dades i aclariments a l'obra citada de Cerone. *Vid.* J. MIRET I SANS, *La política oriental de Alfonso V de Aragón*, Barcelona, 1904.

5. Mario DEL TREPPO, *Els mercaders catalans i l'expansió de la Corona Catalano-Aragonesa*, Barcelona, 1976. Del Treppo assenyala que Alfons el Magnànim tenia un grup oligàrquic de comerciants i naviliers favorable als seus projectes a Catalunya.

6. Alan RYDER, *El Reino de Nápoles en la época de Alfonso el Magnánimo*, València, 1987, i sobretot *Alfonso el Magnánimo Rey de Aragón, Nápoles y Sicilia*, València, 1992.

7. DEL TREPPO ja va assenyalar els importants privilegis que els sobirans de Nàpols havien acordat als comerciants catalans, fins i tot en detriment dels interessos dels seus regnícoles. Pel que fa a Òtranto, la historiografia catalana més aviat assenyala negativament la participació castellana. *Vid.* Ferran SOLDEVILA, p. 855, *op. cit.*

partides de diner consignades a favor de tropes de ballesters o de companyies equipades amb espingardes, la nova artilleria lleugera que llavors substituï els antics mosquets.⁸

Diferents castells són lliurats a Alfons. Seran regits per castllans a sou del rei català i tots sota l'autoritat d'un virrei: Ramon d'Hortafà. El sobirà organitzà a Albània l'elaboració i distribució a monopoli de la sal per a obtenir sobre el terreny els cabals per a finançar les campanyes en ajut dels albanesos. I per a pagar als castllans i als cabdills aliats, amb numerari propi, mana a Ramon d'Hortafà que fabriqui moneda a Croia. Aquesta notícia fou coneguda per Constantin Marinescu i recollida per Nicolau d'Olwer.⁹ I fou a partir d'aquesta menció que nosaltres férem la hipòtesi d'atribució en la moneda que més endavant comentarem. El document no havia estat mai, però, publicat íntegrament.¹⁰

Arran d'una consulta del professor Grierson hem pogut tornar sobre el tema i treballar sobre el document original que transcriurem, doncs, de forma completa per primera vegada.

Es tracta d'un registre de cancelleria que resumeix els trets més importants d'unes instruccions que el rei Alfons tramet al seu virrei. Diu així:

Instruccions acomanades per lo Serenissimo Senyor Rey d'Aragó e de les dos Sicilies per al magnífich mossen Ramon d'Ortaffa, Conseller del dit Senyor Rey e visrey en les parts de Albania de les coses que per part del dit Senyor deuen fer en les dites parts

E primerament, dada la letra e dites les soleminitats acostumades, per part del dit Senyor, al magnífich Jordi Castriot dit Scanderbeg li dirà e notificarà la provisió per lo dit Senyor Rey feta per guardia e defensió dels castells de les parts dellà, e com lo dit Senyor Rey ha ordenat que ell dit magnífich Jordi haia cascun any sobre les salines les quals lo dit Senyor mana fer per lo dit mossen Ramon en lo Cap d'Aragó mil e cinccents ducats de provisió. E així per les presents instruccions mana lo dit Senyor al dit visrey que ho deura complir de les pecunies provehidores de la part de les dites salines.

Item vol e mana lo dit Senyor Rei que de les pecunies de la dita sal sian dats per lo dit visrey cascun any durant lo beneplacit del dit Senyor al magnífich Atemir trescents ducats per sosteniment del Castell de Crepatore.

Item vol e mana lo dit Senyor que a Musey Thobia e altres barons de Albania los sia dat algun sosteniment de les pecunies provehidores de la dita sal a coneixença del dit visrey e del dit Jordi.

8. Dades a F. CERONE, *op. cit.*, i a Alan RYDER, *Alfonso el Magnánimo, op. cit. Vid. Alan RYDER*, p. 291 per a la qüestió de les espingardes.

9. *L'expansió de Catalunya en la Mediterrània Oriental*, Barcelona, 1974, p. 148.

10. *Vid. M. CRUSAFONT, Numismàtica de la Corona catalanoaragonesa medieval*, Madrid, 1982. Tipus 413 del catàleg i justificació breu de l'atribució a la p. 113 (edició catalana).

Item mana lo dit Senyor que los castellans dels castells de Croia, Srallurzo e Cap d'Aragó sien pagats de les pecunies provehidores de la sal desudita a rahó de dos-cents ducats per cascun any e que los castellans dels altres castells sien semblantment pagats de les dites pecunies a coneixença del dit visrey.

Item en virtud de les presents instruccions lo Senyor Rey dona llicència al dit visrey que pugua fer batre moneda en Croia, ço és, reys d'argent de la liga, pes e cuny dels Reys que de present se baten en la Ciutat de Napols.

Expeditum in Castellnovo Neapolis die 14 junii Anno nativitate dominy milésimo, quadricentésimo, quinquagésimo quarto. Rex Alfonsus.

Dominus Rex mandavit mihi
Arnaldo Fonolleda

ACA Reg. 2799. Cancelleria. Fols. CXIV v. - CXV. Inèdit.

La part estrictament monetària és continguda en la darrera instrucció, i per ella es mana batre a Croia moneda de plata que denomina *reys d'argent*, que han d'ésser «de la liga, pes e cuny dels Reys que de present se baten en la ciutat de Nàpols», és a dir, amb el mateix aliatge, pes i estampes dels reials d'argent napolitans del rei Alfons, més coneguts pel nom de *carlins* o bé *alfonsins d'argent*.

Aquesta moneda albanesa del rei Alfons no havia estat retrobada o, millor dit, no s'havia identificat. El fet és que, enmig dels tipus sicilians regulars, hom solia classificar-hi una peça d'argent completament insòlita en el numerari de l'illa, que respon a la següent descripció en el catàleg de Spahr:¹¹

Reale.

a/ +ALFONS:DEI:GRA:REX:SICILIE:C Rei sedent al tron.

r/ +AC:ATHENAR:NEOPATRIE:DU Armes catalanosicilianes en cairó.

Pes: 3 g Ø: 26 mm Spahr 14-18. Crus-413¹²

El mateix Spahr en descriure la peça, indicava ja la dificultat en la seva atribució. Els lleons que formen els costats del tron del rei pertanyen a la iconografia napolitana. Hauria estat més adient trobar-hi dos caps d'àliga, com en els rals d'or sicilians de Joan II.

Era el revers, amb les àligues quarterejades amb els quatre pals i la llegenda al·lusiva a Atenes i Neopàtria, dues titulacions menors o complementàries dels reis

11. Rodolfo SPAHR, *Le monete siciliane dagli aragonesi ai borboni*, Palermo, 1959.

12. Als catàlegs de les obres citades de SPAHR i CRUSAFONT.

Item en breuet de les preses instruccions lo Senyor Rey dona licenca al dit Rey que puga fer batre moneda en Croya ses reyalis d'argent de la lya pes e any dels Reyalis que de preser se baten en la Ciutat de Napolis

A dalt, quatre de les cinc varietats del ral d'argent de Croia (Albània) que va fer batre Alfons el Magnànim el 1454. A baix, paràgraf del document reial on es fa referència a aquesta encunyació.

sicilians les que duien Spahr a incloure la peça dins el conjunt d'amonedaments de l'illa.

Així, doncs, es tractava d'un tipus singular que combinava un anvers gairebé idèntic al dels carlins de Nàpols d'Alfons amb un revers que semblava sicilià, però que presentava tanmateix una estampa original dins les amonedaments d'argent d'aquell regne.¹³

Podria ésser el reial d'argent de Croia? Així ho plantejarem nosaltres¹⁴ i així assajarem afermar-ho avui, tot publicant el document justificatiu.

Si atenem estrictament les instruccions del rei, la peça en qüestió compleix del tot les condicions exigides, tant pel que fa a les qualitats físiques, com a l'estampa de l'anvers. El revers, però, s'aparta del model napolità en incorporar unes àligues i unes llegendes que semblen més aviat al·ludir a Sicília.

13. L'escut en cairó quarterejat amb armes catalanosicilianes només el retrobem al billó, però mai a l'argent. *Vid.* els catàlegs citats.

14. *Numismàtica... op. cit.*, p. 113.

Cal advertir, però, que aquesta estampa del revers resulta també singular per a Sicília, on només apareix de forma escadussera en uns rars diners de Maria i Martí el Jove. La moneda d'argent siciliana porta a l'anvers una àliga dins una orla lobulada i al revers unes armes catalanes també dins un lobulat. Es tracta d'un tipus innovat en temps de Pere el Gran i que es mantindrà al llarg dels seus successors. El pirral d'argent sicilià no canviarà d'estampa amb la nova dinastia i seguirà igualment el model del rei Pere, tant en temps de Ferran I com en els d'Alfons IV i Joan II. D'altra banda, el rei Alfons tampoc havia introduït cap variació a la moneda siciliana de billó, que tenia ara les mateixes estampes que la d'argent. Cal convenir, doncs, que el ral d'argent abans descrit també resulta estrany en el context de les amonedacions sicilianes.

L'anvers copia del tot el carlí de Nàpols, però la factura de la peça és molt més matussera, i els tipus de lletra ben allunyats de les elegants lletres gòtiques de Nàpols o de Sicília. En aquests aspectes, la peça s'allunya tant de Nàpols com de Sicília.

És evident, però, que la peça tampoc pot ésser napolitana, perquè les titulacions del revers es deriven de la sobirania siciliana i les àligues del revers també són sicilianes.

Res millor, doncs, com a solució, que pensar en una moneda d'Alfons IV com a rei de les Dues Sicílies, un títol que retrobem al document abans descrit, però emesa en una altra seca. També la llegenda de l'anvers d'un dels exemplars, acabant en REX SICILIE C sembla al·ludir a aquest títol, ja que, seguint les formes de llegendes de la moneda de Nàpols, sembla que es pot completar en la forma REX SICILIE CITRA ET ULTRA FARUM, és a dir, «rei de les Dues Sicílies».

La titulació de rei de les Dues Sicílies era, a més, l'adient per a Croia, ja que Alfons IV no era pas, pròpiament, rei dels albanesos. Pel que fa al tipus del carlí, Alfons IV ja havia copiat el prestigiós tipus del rei sedent que havia introduït el seu oponent Reiner d'Anjou. Si un tipus monetari tenia prestigi i bona acceptació, valia més copiar-ne l'estampa. Així ho havien fet els catalans amb el florí d'or, que copiava el model florentí, i així ho faria Joan II copiant en tots els seus detalls el prestigiós pacífic del seu oponent Pere de Portugal.

Per quina raó, però, el revers de la peça s'aparta del model napolità? Per què en darrera instància es varià el tipus manat pel rei? Nosaltres opinem que la raó d'aquesta elecció rau justament en la utilitat que per al rei Alfons IV, batent dins el territori albanès, podien tenir les dues titulacions menors sicilianes, duc d'Atenes i Neopàtria. Aquests títols nominals ja havien estat reclamats com a efectius per Alfons IV a l'emperador de Bizanci vers el 1447. Eren, també, els més adients per a la seva política oriental ja que, d'alguna manera, justificaven o legitimaven la seva intervenció a l'àrea grecoalbanesa. El rei ho feia com un dels sobirans legítims de la regió. Recordem que Alfons IV no havia limitat la seva actuació a l'àmbit albanès, sinó que els seus esforços per a contenir la pressió dels turcs es dirigien a cre-

ar una lliga de pobles que comprenia els serbis, els albanesos i els grecs, a més dels petits sobirans musulmans que poguéss acollir com a aliats. Consta, així, que envià banderes militars amb les seves armes al dèspota de Morea, a qui havia promès refugi a Nàpols en cas de perill. A Nàpols s'havia refugiat també durant un temps Centurió Asan Zacaria, príncep d'Acaia.¹⁵

I justament la tramesa d'unes banderes, en aquest cas a Joan Claver, actuant a Albània, potser ens hauria pogut aclarir del tot la qüestió si la menció documental hagués estat una mica més explícita. Aquesta només diu que les ensenyes eren «divisades de les armes Darago e del Realme». Quin reialme? Nàpols, com pensa Miret i Sans? També podria ésser Sicília, pensem nosaltres, i l'ambigüitat, un càlcul volgut.¹⁶

Nosaltres havíem ja publicat la peça com a albanesa l'any 1982, però ens ha semblat adient tornar sobre el tema, per les dades complementàries que aporta el document complet i perquè un treball monogràfic ens ha permès d'estendre'ns més àmpliament sobre la problemàtica d'aquest tipus monetari en concret.

Difícilment atribuïble a Nàpols o a Sicília, la peça està íntimament lligada a les actuacions d'Alfons IV, rei de les Dues Sicílies. Si el document ens justifica plenament l'anvers creiem que les raons polítiques aportades ofereixen elements suficients per a entendre que a l'hora de fer el batiment fos preferida la titulació siciliana que ostenta el revers. En qualsevol cas, la solució albanesa és l'única atribució raonada que, avui per avui, pot fer-se de la singular peça del rei Alfons IV el Magnànim.

CATÀLEG

Aprofitem el retorn monogràfic sobre el tema dels rals de plata de Croia d'Alfons IV el Magnànim per fer un breu comentari sobre les peces conegudes i les seves varietats de llegenda.

L'anvers presenta quatre varietats bàsiques de llegenda:

- A-1. +:ALFONS:DEI:GRA:REX:SICILIE:
- A-2. +:ALFONS:D:GRA:REX:SICILIE:C:
- A-3. +:ALFONS:D:GRA:REX:SICILIE:I:
- A-4. +:ALFONS:D:GRA:REX:SICILIE

El revers pot presentar les formes següents:

15. Dades de Cerone a l'obra citada.

16. J. MIRET I SANS, *La política, op. cit.*, p. 40.

- R-1. +AC:AThENAR:NEOPATRIE:DU
 R-2. +AC:AThENAR:NEOPATRIE:D
 R-3. +AC:AThENAR:NEOPATRIE:

A més, hi ha petites variacions de puntejat. Així, les separacions entre paraules poden ésser: dos punts, tal com ho hem indicat a dalt, dos anells, un sol anell, tres punts superposats i iguals, tres punts superposats i el del mig més gran, o no haver-hi cap element separador. Es tracta de detalls de segon ordre, però que ens permeten aproximar a la identificació dels encunyys. Amb les dades disponibles és segur que hi ha d'haver, com a mínim, cinc encunyys diferents d'anvers i cinc de revers. Tenint present que aquesta variabilitat d'encunyys l'obtenim a partir de set o vuit peces, sembla evident que ens en manquen encara molts i que la fabricació inicial degué ésser, per tant, força nombrosa. L'evidència actual sembla, però, que no arriba als deu exemplars. Cagiati repertoriava quatre exemplars i Spahr cinc a la primera edició i sis a la segona. Nosaltres hi podem afegir encara dos nous exemplars apareguts en subhastes recents, encara que sense variacions de llegenda i amb el dubte de si un dels dos ja estava contingut en l'aplec de Cagiati. És per això que dubtem entre els set i els vuit exemplars. D'aquests, dos corresponen a fons de museus, un al Museo Nazionale di Napoli i l'altre a l'antiga col·lecció del rei d'Itàlia, actualment a l'Istituto Italiano di Numismatica de Roma. Al nostre país només coneixem l'exemplar de la recentment desapareguda Banca Catalana, ara BBVA.

La combinació d'anversos i reversos proporciona, ara per ara, les cinc varietats següents:

- A-1 amb R-1: Spahr 16 i 17, Crus-413. Làmina núm. 1
 A-2 amb R-2: Spahr 14, Crus-413.3. Làmina núm. 2
 A-2 amb R-3: Spahr 15a
 A-3 amb R-3: Spahr 15, Crus-413.2. Làmina núm. 3
 A-4 amb R-3: Spahr 18, Crus-413.1. Làmina núm. 4

La lletra C al final de la llegenda A-2 sembla voler indicar una continuació *CITRA ET ULTRA FARUM*, és a dir, *Sicília deçà i dellà el far*, que equival a dir *les Dues Sicílies*. Pel que fa a la I, també aïllada de la llegenda A-3, pot voler indicar el *IERUSALEM UNGARIA* que trobarem profusament en les peces dels successors d'Alfons IV a Nàpols. Ambdues són, doncs, clarament napolitanes. En canvi, les titulacions de duc d'Atenes i Neopàtria del revers són clarament associades a la titulació de Sicília.

Spahr no dona cap pes. Nosaltres varem aportar el de l'exemplar de la col·lecció de la desapareguda Banca Catalana, de 3 g, homologable amb les peces d'argent d'aquest monarca, especialment amb els pirrals sicilians i els rals de bust de front napolitans. Els diàmetres oscil·len entre els 16 i els 17,5 mm.

La peça Spahr 15a fou afegida a la segona edició del llibre d'aquest autor, i per això no aparegué al nostre catàleg.

Spahr qualifica aquestes peces de *raríssimes*, amb RRR en la seva taula de rareses. El fet és que, en els darrers trenta anys, només l'hem vist dues vegades a la venda en subhastes internacionals, i una de les dues vegades fou precisament en la dispersió de la col·lecció Spahr. Amb tot, tampoc podem considerar definitiu el nombre de set o vuit peces que hem pogut registrar, perquè ni Cagiati ni Spahr pretenien fer un inventari sistemàtic d'exemplars sinó una catalogació, molt curiosa, això sí, de varietats. És per això que hem indicat, orientativament, que l'evidència deu comptar amb una desena d'exemplars. És significatiu, amb tot, que no hi hagi cap exemplar a les col·leccions sicilianes, i que ni tan sols figuri en el fons del Banc de Sicília, que fou l'entitat editora del llibre de Spahr. Es tracta, per tant, d'una peça que podem considerar justificadament com a extremadament rara.